

LARRAMENDIREN HAURTZAROKO URTEAK

Andoain, 1990-XII-23

Patxi Altuna

Ohore handitzat daukat —eta hau batez ere zuei diotsuet, Andoaingo udaleko agintariok eta gainerako jaun-andre andoaindarrok— aita Larramendi handiaren herrian, herriko udaletxean, herriak lehengo egunetan eskaini dion omenaldiaren bukaeran hari buruz zuei hitzalditxo bat egin ahal izatea. Ez baitzen alferrik izan Larramendi orduarte apika Gipuzkoak euskal kulturaren munduan eman zuen semerik distiratsuen eta geroztik ere gaur arte izan diren bospasei sonatuenetako bat. Denboraren laburrak, ordea, neure mintzaldiari muga hertsia ezartzera bortxatzen bainau, gainerako bizi-aroak alde batera utzi eta haurtzaroko urteak mintzagai hartzea erabaki dut, batetik Larramendiren bizitzan gutxienez eta gaizkienez ezagutzen diren urteak direlako eta bestetik bere jaioterrian edo oso inguruan eman zituen urte bakarrak izan zirelako.

Orain arte Larramendiren haurtzaroz genekien guzia Tellecheari zor genion. Honek haren *Corografía de Guipúzcoa* argitaratu zuenean, Andoaingo parroki liburuek gorderik zeuzkaten Larramendizko argibide guziak xurgatu zituen pazientki eta gero guri eman zizkigun ezagutzera, bai eta Larramendi hiltzean haren lagun batek, aita Barco-k edo, idatzi zuen hiltzeri buruzkoa. Haiek ziotena baino gehiago jakiterik ez zegoen, non eta iturburu berririk han edo hemen agertzen ez zen. Larramendiren haurtzaroz gehiago ikasteko iturriek agortuak ziruditen. Ez genuen inoiz jakingo, esate baterako, nongoa zuen ama eta nongoa aita, noiz eta non ezkondu ziren, zenbat seme-alaba izan zituzten, zergatik idatzi zuen Larramendik Lagundian sartu zen egunean bere gurasoak “vecinos de la villa de Hernani” zirela eta ez Andoaingoak, eta abar.

Orain ordea Hernaniko parroki liburuei eskerrak albiste berriak eskuratzeko txanda izan dugu, guztiz ustekabea. Hemen, Andoainean, jaioa zenez gero ez zitzaion inori bururatu, izan ere, Hernaniko liburuek Larramendiren gainean ezer berri irakatsiko zigutenik. Zergatik irakatsi behar ziguten? Bai al zuen zer ikusirik Larramendik Hernanirekin, ala? Guk genekiela, ez. Eta halere, egia esan, haren *Autobiografía*-ren irakurtze ardurazkoak ernerazi behar zigun gutxienez halako susmoa, zuhurra-

go izan bagina. Harritzekoa baitzen nolako jaidura eta grina erakusten zuen han Larramendik Hernanirekiko, behin eta birritan aipatuz. Halako batean —ez behar bezain goiz— “Zer du Larramendik Hernanin?” galdegin nion neure buruari eta galdera horren erantzun bila Elizbarrutiko artxiboko bidea hartu nuen. Hona zer irakatsi zidaten, eta zer ez, Hernaniko parroki liburuek.

Zer irakatsi ez zidaten kontatuz hasiko naiz, artxibo honetako liburuetan beteguneak adina baitira hutsuneak eta haiek pozgarri bezain mingarri bigarrenak. Liburu batzuk falta dira, izan ere; hemengoak bakarrik ez, Hernanikoak ere bai, eta beste herrietakoak, lehengo mendeko gerrateetan eta honetakoan galdu, izkutatu, ostu eta hondatuak. Baina ez da hori arrazoi bakarra bila zabiltzan zerbait ez aurkitzeko; han dauden liburuetan beretan ere badira hutsuneak, eta hala batzuetan eskuartean daukazun liburuan egon behar lukeelarik zerbaitek, ordu piloa haren bila galdu eta gero, etsitzen duzu ez dagoela. Esate baterako, Larramendiren amaren bataio agiria ez da inon ageri eta ageri behar luke, jaiotze behar izan zuen urtearen arabera egotea zegokion liburua hantxe baitago. Ez amarenik dago eta ez aitarenik, ez hemengo liburuetan eta ez Hernanikoetan, eta horrenbestez ez dago jakiteko modurik zein ziren Larramendiren hirugarren eta laugarren deiturak.

Ez pentsa kasu bakarra dela. Hara! Larramendi deituratik atera gabe, Margarita Larramendiren bataio agiririk ere ez da ageri. Nor zen Margarita?, galdegingo du norbaitek. Entzun. Frantzisko Larramendi bat 1657ko uztailaren 8an Maria Juana de Barcaiztegui zelako batekin ezkondu zen Hernanin. Bederatzi edo seme-alaba izan zituzten; hantxe daude guzien bataio agiriak. Horetaz gainera badakigu ziur, ordea, Margarita bat ere, gero herriko Alkate izan zen Frantzisko Beroizekin ezkondu zena —eta jakizue bidenabar Beroiztarrak aita Larramendiren ahaideak zirela: “Vino-me un propio de Hernani, diciéndome que mi primo Beroiz...”, dio *Autobiografía*-n, (20. or.)—, lehengo Frantzisko de Larramendi eta Maria Juana de Barcaiztegui haixen alaba zena, eta hala ere ez da inon Margaritaren bataio agiria azaltzen. Bada, apustu egin behar banu, egingo nuke urteen egokitasunari begiratu, senar-emazte beraien alaba zela Larramendiren ama ere. Beraz Manuela Larramendi Barcaiztegui zeritzan, ene ustez, nahiz frogarik ez dudana. Ez eta bi ahizpen bataio agiririk ere.

Natorren orain Hernaniko paperek ekarri dizkiguten albiste berriak kontatzera. Bagenekien lehendik noski Larramendi hemen sortua zela eta gurasoak, Domingo de Garagorri eta Manuela de Larramendi izan zituela ere bai. Ez genekien ordea nongoak ziren, non jaiotze alegia, ez eta non ezkondu ziren eta noiz, hemengo parroki liburuetan ez baitzen haien ezkontzako agiria agertzen, Tellechea jaunak aspaldi idatzia zuen bezala: “No se conserva el libro de Matrimonios donde debiera estar la partida de los padres de Larramendi” (*Autobiografía*, 289. or.). Baina liburu hori

han egon balitz ere, ez zukeen berehalakoan aurkituko haien ezkontzako agiria, hemen ez baina Hernanin ezkondu baitziren eta hantxe baitago beharrik agiri hori. Horri eskerrak dakigu orain non eta noiz ezkondu ziren, bai eta non jaioak ziren ere bata eta bestea. Honela dio agiriak: “A veinte y ocho de Octubre del año de mil seiscientos y ochenta y ocho se casaron en mi presencia Domingo de Garagorri, natural de la villa de Andoain, y Manuela de Larramendi, natural de esta villa...”. Beraz gure Manuelen aita andoaindarra zen, baina ama hernaniarra, eta ezkontza andregaiaren herrian egin zen. Orain aditzen da hobeki zergatik izan zuen Larramendik bizi guztian halako irritsa Hernanirekiko. Ama beti ama izaki!

Halaz guztiz aita ez ezik ama ere hemengoa zen jatorriz, ene ustez. Garagorritarrek beren sorburua hemen, Andoainen, zutela ez da dudarik. Hernaniko bataio liburuetan ageri diren lehen Garagorritarrak gure aita Manuelen bost senideak dira; lehenago ez zen han Garagorritarik. Larramenditarrek jatorriz nongoak diren liburuei bakarrik begiraturaz ez da hain garbi ageri, ezen herri batean zein bestean agertzen dira —Hernanin eta Andoainen, bietan esan nahi dut—, eta bietan goiz, eta bietan piloa. Badirudi halere beste iturburuei begiraturaz aitortu behar dela Larramenditarren sehaska hemen zegoela. Zergatik? Hernanin ez omen delako Larramendi izeneko baserririk, ez bordarik; hemen aldiz badira Larramendi eta Larramendi Txiki izeneko baserriak, eta Larramendi borda ere bai, esan didatenez.

Ezkontzako agiri horrek badu azpikaldean *Advertencia* delako ohar bat, ez jakin nork eta noiz idatzia, bai ordea gurasoak Hernanin hil eta ehortzi ondokoa, hor bertan esaten zaigunez; agian Larramendi bera oraindik bizi zelarik, edota ez, hori ez baita esaten; zernahi gisaz Larramendi iadanik gizon ospetsua eta gizartean ezaguna bilakatu ondoren erantsia, bestelako semeen gurasoei ez baitzaie ezkontzako agirian horrelako eraskinik ezartzen: “Los dichos Domingo de Garagorri y Manuela de Larramendi fueron los padres legítimos del Rmo. P. M(aestro) Manuel de Larramendi, de la Compañía de Jesús, que por casualidad fue bautizado en Andoain el año 1690 por Navidad; y están enterrados en esta Parroquia”. Ez da oso begibista ona eta zolia behar igertzeko nork idatzi zuen ohar hori: Hernaniko parrokian erretore gertatu zen geroagoko norbaitek, seguru asko hernaniarra zen batek, Manuel Larramendi handia hemen jaio izanak min ematen zion batek.

Egia al da gure Manuel halabeharrez eta ustekabeen bataiatu zela —eta jaio, noski, nahiz hori oharrak isiltzen duen— hemen, Andoainen? Galde horri erantzuteko beste zenbait berri jakitea beharrezko da. Entzun dugu 1688ko urriaren 28an ezkondu zirela gure Manuelen gurasoak. Baina gizakia gizaki lehen, orain eta beti, eta gurasoak ezkondu baino lehenagoko haurrak orain baino lehen ere izan baitziren munduan, Domin-

gok eta Manuelak ere laprastada bat, zirristada bat egin zuten nonbait eta ezkondu aurretik neskaitila bat, Maria Josefa, ekarri mundura 1687ko abuztuaren 21ean: "...fue bautizada María Josefa de Garagorri, hija natural de Domingo de Garagorri y de Manuela de Larramendi, siendo padrinos Don Francisco de Beroiz y Ana de Garagorri...". Umea Hernanin bataiatu eta handik hamalau hilabetetara ezkondu ziren, alajaina, gurasoak han berean. Ez berehalakoan.

Badirudi gertari horiek Hernanin izan baziren ere, ez zutela ezkonberriek han luzaro iraun —ez dakigu zergatik, gertatuen lotsagatik edo beste zerbaitegatik—, bada ezkondu eta urtebete baino lehen (1689-X-24) beste ume bat ekarri zuten mundura, mutikoa; hemen ordea, Andoainen, eta hemen bataiatu. Izena Martin ezarri zioten. Halaber hamalau hilabete geroago hemen bertan sortu zen, dakigun bezala, gure Manuel eta etziko egunez, Eguberriz, bataiatu zuten duela 300 urte. Horiek horrela direlarik, garbi dago hiruzpalau urte bederen bizi izan zirela hemen —ez gehiago, egia, laster esango dugun bezala—, ondorengo seme-alabak lehenbiziko Maria Josefa bezalaxe Hernanin sortu baitziren eta bataiatu. Aski dira ordea hiru urte eta aski Manuel ez ezik Martin ere hemen jaio zela jakitea, Hernaniko erretorearen hitzak —“por casualidad fue bautizado en Andoain”— gezurtatzeko.

Denbora gutxi bizi izan zen hemen, egia, hiru urte eta erdi gehiezez, haren ondorengo senidea, Maria Ignacia, 1694eko maiatzaren 20an sortu baitzen Hernanin. Hiru urte eta erdi bakarrik, baina aski izan zen denbora hura haren begietan betiko eihorik geldi zitezen Garagorri base-ri inguruko ikuspide zoragarriak eta haren belarrietan josirik han ondoko Aiurri errekaen marmarrak eta surmurrak, Agustín de Leiza hil zeneko hileta sermoian berak, hil baino hiru urte lehenago, pulpitotik hementxe esan bezala: “Ez nadin ala ere aserretu”— dio halako batean biziki sumindurik—; “aserrean sartu ezquero, gaistoa naiz ta gogorra; gogorazten zait non jaioa naizan ta pizten zaizquit Aiurri errecac eransi cizquidan suac eta garrac”.

Berriro Hernanin kokatu zirenean, lehenxeago aipaturiko Maria Ignaciaz gainera beste hiru seme-alaba izan zituzten bospasei urteren buruan: Juana Bautista (1697-X-8); bi urte geroago (1699-X-27), azkeneko hori dirudienez jaio berria edo oso umerik behintzat hil zelako, beste Juana Bautista; eta azkenik Domingo Ignacio (1701-IV-17), aitaren izen berekoa, Domingo. Zazpi anai arreba izan ziren danera, beraz, eta ez hemen Andoainen sortutako biak, Martin eta Manuel, bakarrik, orain arte uste genuen bezala.

Hernanin kokatu zirela jakiteak argitzen dizkigu, aita Larramendi Loiolan hiltzean, bere lagun aita Barco-k edo idatzi zuen hilberriko hitz haiek: “Lleváronle de muy niño a Hernani, donde aprendió la escuela, y

dieron en llamarle Larramendi, del apellido de su madre, y con él continuó en la religión, aunque con algún sentimiento de su parentela por línea paterna, que es noble y larga”. Umeegi zen Andoaindik atera zenean eta artean eskolara hasi gabea; gero hasi zen, Hernanin, pixka bat koxkortu zenean, eta, jakina, hango mutikoek ezinbestean Larramendi deitzen zuten, ama hangoa zuenez gero haientzat Larramenditarra baitzen, eta ez Garagorritarra. Orobat argitzen dizkigu Larramendik berak Lagundian sartzean idatzi zituen beste hitz haiek, alegia bere gurasoak “vecinos de la villa de Hernani” omen zirela.

Hona azkenik Hernaniko liburuei esker argitu ahal izan den Larramendiren haurtzaroko beste puntu bat: egia al da, mutiko zelarik ama hil eta, umezurtz gelditu zela? Hala kontatu izan dugu guztiok behin eta birritan, 1973an Tellecheak lehen aldiz, nik dakidala, erakutsi zigunez geroztik 1701garren urtean gutxi gorabehera Domingo Garagorrik alargundua izan behar zuela. Hori esateko ez zuen Manuela Larramendiren hil agiria aurkitu inon. Ez zen horregatik batere ahula, hori ezean eman zigan beste arrazoia: hots, Domingo Garagorri berriz ezkondua agertzen zela beste emakume batekin, Catalina de Echagoyenekin, eta 1703tik 1720ra bitartean zazpi seme-alaba izan zituztela. Hortaz hila izan behar zuen lehen emazteak.

Horra non erakusten diguten orain Hernaniko liburuek, ordea, Manuela Larramendi hila uste genuen garai horretaz geroz bizi zela oraindik eta amabitxi izan zela ondoko urteetako zenbait haurren bataioan, esate baterako aita Kardaberatzen anaia Diego Manuelenean. Areago, Manuela de Larramendi —lehenago bera ala besteren bat?— 1708ko abenduaren bederatzian Franzisko Antonio Beroizekin —horra berriz ere Beroiz!— ezkondu zela. Bizi zen hortaz Manuela de Larramendi eta dirudienetz baten ordeztu bi, laster ikusiko dugun bezala.

Gure aita Larramendiren amaz beste Manuelaren bat izango zen hori, pentsatuko du batek baino gehiagok. Bai, noski, izan zitekeen besteren bat. Baina beste batek bere aldetik galdegingo dio: Eta ez al zitekeen gure aita Larramendiren aitaz beste Domingoren bat izan Catalina de Echagoyenekin ezkondu hura? Ez da dudarik izan zitekeela. Eta orduan, bietarik nor hil zen, aita ala ama? Eta nor alargundu eta berriz ezkondu, ama ala aita? Eta noren umezurtz gertatu zen hamar edo hamaika urte zituela gure Manuel, amaren ala aitaren? Ala ez bataren eta ez bestearen, baldin gure Manuelen gurasoekin zer ikusirik ez bazuten batak ez besteak? Bai ote?

Zalantza horretatik ateratzeko hona bi gogoeta. Bat. Domingo Garagorri eta Catalina Echagoyen direlako horien berri hemengo liburuetan ikasi zuen Tellecheak, ez Hernanikoetan. Hemen bizi izan ziren, hemen izan zituzten zazpi seme-alaba, lehen esan bezala, eta ez da inongo

arrazoirik pentsatzeko ez zirela ehortziak ere hemen izan. Aldiz gure aita Larramendiren gurasoak badakigu, *Advertencia* delako hura idatzi zuen erretore jaunari eskerrak, Hernanin izan zirela ehortziak: “y están enterados en esta Parroquia“. Beraz Domingo de Garagorri hori itxura guzieren arabera gure Manuelen aitaz beste bat da. Bigarren arrazoa: esan dugu Tellecheak ez zuela aurkitu hemengo liburuetan Manuela Larramendiren hil agiririk. Orain bada, guk bai aurkitu ahal izan dugu Hernanikoetan Domingo Garagorriena, aita Manuelen aitarena: “A tres de Septiembre de mil y setecientos murió Domingo de Garagorri y testó ante Antonio de Ayerdi”. Eta hiltzean, bere emaztea haurdun baitzegoen, horra zergatik ezarri zioten aitaren izena, Domingo Ignacio, zazpi hilabete geroago sortu zen mutikoari. Hauek horrela badira, Catalina de Echagoyenekin ezkonduko Domingo Garagorri hura beste bat da eta aldiz Hernanin hiltzen den hau gure Manuelen aita. Beraz aitaren umezurtz gelditu zen gure Manuel hamar urte bete baino lehen.

Manuela de Larramendiren hil agiria ere hantxe dago Hernaniko liburuetan, batena gabe birena gainera, baina urte batzuk geroago. “En tres de Noviembre del año de mil setecientos y veinte y dos murió Manuela de Larramendi y no testó”. Aita Larramendiren amarena izan behar horrek —eta hala izatekotan Palencian jakingo zuen amaren heriotzearen berri—, zeren 1756ko martxoaren 24ean irakurtzen dugun beste Manuela de Larramendi baten hilberriak gehiago dirudi Franzisko Antonio de Beroiz jaunaren emaztearena.

Horra gure aita Manuelen haurtzaroko ixtoria gazi-geza. Baldin, uste dugun bezala, 1700garren urtean hil bazitzaion aita, ez zen aurrera gozoa izan etxe hartako atarramentua, ez eta urdina gure Manuelen etorkizuna. Ama gaztea alargun, bost ume hankagorri inguruan zituela; zaharrenak hamairu urte, txikienak hamaika hilabete, eta hori aski ez bailitz, ama haurdun. Ataka larri hartan ez zion Manuela alargunari mesede txikia egin Miguel Miner jesuitak, bere iloba Manueltxo berekin Bilbora eramango zuela esan zionean, eta han haziko, heziko eta eskolatuko zuela: “Fue como su padre y a quien debió su educación y estudios y fortuna, como decía él mismo”.

Galdera bat baino gehiago datorkigu burura Manueltxo txikia Bilbora abiatzen ikustean, nahiz badakigun oraingoz erantzunik ez dutela: bai al zekien orduan etxeko kontuen berri eta gurasoen hamabi urte lehenagoko ezkontzaren eta bere arreba Maria Josefaren jaiotzaren berri? Martintxo eta biak Hernanin ez, gainerako senideak bezala, baizik hemen Andoainen, Garagorri baserrian, jaió eta hemengo parrokiaren bataiatu zirela?

Hauxe izan zen, andoaindarrok, nik ezagutzen dudana neurrian, Larramendiren bizitzako lehen aroa, haurtzaroa, hemen eta inguruan igaro

zuena. Oso laburra, hamar urte exkax. Ez zitzaion halere bere herriarekiko atxikitasuna sekula hoztu, ez eta ahaztu. Lehen ere aipatu dudan Agustin de Leizaren hiletetako sermoian honelako laudorioak egin zituen Andoaingo jendeaz: “guztia dirade biotz nobledunac, honraz, leialtadez, prestutasunez, christau onen fedez bete beteac. Bestelacoric idorotzen bada gure bazter oietan, eztira emengoac, bira diranac arrotzac dira, erbestecoac, alde oquerretacoac”.

Orain eta gero ere bira Andoaindik landakoak hemen diren eta diratekeen alproja guziak, inor bada, eta zuek zaretela Larramendik bere garaiko andoaindarrak zirela uste zuen bezalakoak.